

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА, КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО, МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 342.7

Л. М. ГРИШКО,*кандидат юридичних наук,**доцент кафедри загальноправових дисциплін факультету № 6**Харківського національного університету внутрішніх справ;**ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-0347-1118>*

ОСОБЛИВОСТІ КОНСТИТУЦІЙНОГО СТАТУСУ ОСОБИ В МОНАРХІЯХ АРАБСЬКОГО СХОДУ

На основі чинних конституцій монархій Арабського Сходу та політико-правової практики продемонстровано особливості закріплення прав, свобод та обов'язків громадян (підданих). Зроблено висновок про те, що конституційний статус особи в цих державах лише формально виглядає суттєво модернізованим і демократизованим, проте фактично не є таким. Водночас наведено приклади діяльності органів конституційної юстиції, що свідчать про суттєві зміни в розумінні закріплених принципів, прав та свобод.

Ключові слова: конституційні принципи, правовий статус особи, права та свободи громадян, обов'язки громадян, ісламська концепція прав людини, західна концепція прав людини.

Gryshko, L.M. (2017), "Features of the constitutional status of a person in monarchies of the Arab East" ["Osoblyvosti konstytutsiinoho statusu osoby v monarkhiakh Arabskoho Skhodu"], *Pravo i Bezpeka*, No. 3, pp. 21–26.

Постановка проблеми. Динаміка політико-правової модернізації статусу особи в монархіях Арабського Сходу (далі – МАС) становить суттєвий інтерес для вітчизняної конституційно-правової теорії та практики. Дослідження особливостей конституційного статусу особи в МАС надасть змогу пояснити окремі сучасні процеси, іменовані як «модернізація», спрогнозувати їх вплив на статус особи, а також передбачити перспективи подальшого розвитку транзитних держав. Досвід МАС у цій сфері, попри всі національно-культурні, історико-правові та геополітичні особливості цих країн, може бути корисним для здійснення політико-правових реформ в Україні. Зазначені фактори зумовлюють актуальність теми цієї статті, її теоретичне і практичне значення для державного будівництва в Україні.

Стан дослідження. Питання статусу особи в МАС вже отримали своє висвітлення у працях як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. Зокрема, конституційно-правовий статус особи у своїх роботах досліджували М. А. Сапронова, Г. Левицька, М. Ю. Мартинова та ін. У межах мусульманського права проблематику досліджували К. С. Слюсар, Л. Р. Сюкіяйнен, Х. Бехруз, М. В. Лубська, Н. В. Жданов та ін.

Проте у виявлених нами дослідженнях учені зосереджуються або на констатуванні суто європейського напрямку модернізації статусу

особи, або ж на регулюванні статусу особи в цих державах у межах мусульманського права. Водночас переважно поза увагою перебуває питання закріплення ісламу як державної релігії та основного джерела законодавства в поєднанні із закріпленням на конституційному рівні фасаду «західної» концепції прав людини. Оскільки на конституційні права та свободи громадян (підданих) МАС серйозний вплив здійснюють традиційні норми державної релігії – ісламу, тому про суто «європейську модернізацію» в цій сфері однозначно стверджувати не можна. З урахуванням цього варто звернути увагу на низку особливостей конституційного статусу особи в МАС.

Виклад основного матеріалу. Аналіз конституційного статусу особи в МАС слід проводити з урахуванням того, що неправильне розуміння взаємодії «східної» та «західної» традицій права суттєво спотворює розуміння конституційного статусу особи в МАС. Так, Х. Бехруз є прибічником відмови від європоцентристських підходів і стандартів при розгляді правових систем та ісламського права зокрема. На його думку, незважаючи на зовнішню вестернізацію, правові системи сучасних ісламських держав усе ще залишаються в межах класичного ісламського права [1, с. 242, 269–270]. Отже, конституційний статус особи формально може

виглядати суттєво модернізованим і демократизованим, проте фактично не бути таким.

Л. Р. Сюкіяйнен розділяє взаємодію двох указаних культур на такі основні форми: паралельне регулювання спільних питань стосовно мусульман та немусульман (право особистого статусу); включення мусульмансько-правових норм, принципів та інститутів у законодавство, що орієнтується на європейські зразки, і навпаки; синтез ісламських та європейських правових інститутів у вигляді прийняття оригінальних законодавчих актів, які не можуть бути однозначно віднесені ні до мусульманської, ні до європейської правових систем [2].

У конституціях МАС, ухвалених у період так званої «модернізації», закріплено широкий перелік принципів правового статусу особи, прав та свобод, які часто виходять за межі шаріату. Водночас на тлумачення закріплених принципів суттєво впливають норми шаріату. Так, Конституція Йорданії закріпила такі загальні принципи правового статусу людини та громадянина: рівність громадян перед законом (ст. 6), гарантованість свободи особистості (ст. 7). Конституція Бахрейну проголошує принцип рівності усіх людей та громадян перед законом (ст. 19), особиста свобода гарантується законом (ст. 19); права та свободи, встановлені Конституцією, можуть бути обмежені тільки законом або відповідно до закону, і такі обмеження не можуть зачіпати, порушувати сутність прав та свобод (ст. 31). Конституція Катару проголошує рівність громадян в їх правах та обов'язках (ст. 34), рівність усіх перед законом (ст. 35), гарантує особисту свободу (ст. 36). Відповідно до Конституції Кувейту всі люди рівні між собою в людській гідності, публічних правах та обов'язках перед законом, особиста свобода гарантована (ст. 29). Відповідно до Конституції Об'єднаних Арабських Еміратів (далі – ОАЕ) всі є рівними перед законом (ст. 25) та всім громадянам гарантується особиста свобода (ст. 26). Конституція Оману закріпила рівність усіх громадян перед законом. Громадяни є рівними при здійсненні своїх публічних прав та обов'язків (ст. 17), їм гарантовано особисту свободу (ст. 18) [3].

Конституцією Катару передбачено заборону змінювати положення, що стосуються громадянських прав та свобод, окрім як з метою їх розширення (ст. 146) [3]. Конституція Бахрейну проголошує, що права та свободи, встановлені Конституцією, можуть бути обмежені тільки законом або відповідно до закону, і такі обмеження не можуть зачіпати, порушувати сутність прав та свобод (ст. 31) [3].

Слід зазначити, що конституційний статус жінки в монархіях Арабського Сходу практично не відрізняється від статусу чоловіка. Конституції цих країн у розділах про основні права та обов'язки декларують право кожного громадянина держави на участь у політичному, економічному, культурному та релігійному житті держави. Майже всі основні закони проголошують принцип рівності громадян в їх правах та обов'язках. Громадяни, і чоловіки, і жінки, мають право брати участь у публічних справах та мають політичні права, включаючи право голосу і право бути обраним, відповідно до Конституції та умов і принципів, установлених законом (п. «е» ст. 1 Конституції Бахрейну) [3].

Отже, тлумачення змісту цих принципів має відбуватися з урахуванням того, що їх ідеологічною основою переважно є традиційні норми державної релігії – ісламу. Безумовно, в цих державах відбувається синтез категорій та понять, що запозичені із «західного» права. З огляду на «західну» концепцію прав людини конституційне закріплення основ правового статусу особи є значним кроком у сфері гарантування прав людини в державі.

Водночас є низка прикладів політико-правового життя МАС, які свідчать про суттєві зміни в розумінні прав та свобод, передбачених конституціями, оскільки їх тлумачення не зводиться до меж, визначених шаріатом. Так, наприклад, 5 жовтня 2017 р. Конституційний суд Кувейту скасував закон № 78/2015 про обов'язкову «колекцію» ДНК, заявляючи, що деякі його положення порушували права на приватність та особисту свободу, закріплені у статтях 30 і 31 Кувейтської конституції. Закон було введено в серпні 2015 р. як пряму відповідь влади на теракт 26 червня 2015 р., що стався у м. Кувейт і в результаті якого загинуло 27 та поранено більше 200 осіб. Відповідно до ст. 11 Закону всі кувейтські громадяни та резиденти зобов'язані надавати органам державної влади зразки ДНК, а стаття 4 прямо забороняла відмову від їх надання. Стаття 8 передбачала «один рік позбавлення волі та 10 тисяч динар для кожного, хто навмисно і без будь-яких причин утримується від надання зразка своєї ДНК». Управління базою даних ДНК покладалося на Міністерство внутрішніх справ [4].

Це лише один приклад того, що норми конституцій МАС, які визначають статус особи, заклали відмінний від шаріату фундамент для розвитку та забезпечення прав і свобод.

Проте, незважаючи на певні позитивні зрушення до демократичних цінностей в мусульманських країнах, принципи шаріату залишаються

засадничою основою модернізації правового статусу особи [5]. Водночас слід враховувати, що віруючі мусульмани не здатні ні зрозуміти, ні прийняти систему, яка б виключала релігію [6, с. 33]. Розкриваючи юридичні та релігійні параметри ісламської концепції прав людини, Л. Р. Сюкіяйнен зазначає, що на відміну від західної ліберальної концепції, яка вбачає основний сенс закріплення основних прав людини в їх охороні від посягань з боку держави, іслам розглядає владу як інститут, який пов'язаний із шари'атом та відіграє головну роль у впровадженні його приписів, у тому числі й щодо прав та свобод людини [7, с. 17–18].

Таке роз'яснення дозволяє зрозуміти особливості закріплення прав підданих Основним нізамом Саудівської Аравії (1992 р.) (через обов'язки держави). Основний нізам Саудівської Аравії досить коротко визначає правовий статус підданих Короля, підпорядковуючи реалізацію прав і свобод релігійним основам держави. Сама держава покликана дотримуватися ісламу та застосовувати норми [3, с. 485] шари'ату, а також примушувати людей діяти правильно, боротися зі злом та виконувати свої обов'язки, дотримуючись приписів Аллаха. Держава бере на себе обов'язок захищати права людини відповідно до принципів шари'ату (ст. 26) [3, с. 486]. Основний нізам гарантує підданам особисту безпеку, недоторканність житла, таємницю переписки та деякі інші особисті права. Іноземці, які проживають у Королівстві, зобов'язані підкорятися його законам, поважати цінності саудівського суспільства, його традиції та мораль. Водночас Основний нізам не включає в себе жодних юридичних гарантій реалізації навіть такого скромного обсягу прав та свобод громадян [3, с. 486].

Таким чином, механізм захисту прав людини в Саудівській Аравії виключає можливість оскаржити дії держави щодо виконання взятих на себе обов'язків реалізатора та гаранта прав людини. Закріплення прав людини Основним нізамом через обов'язки держави виключає державу з числа можливих суб'єктів порушення цих прав.

Конституціями Катару, Бахрейну, Кувейту, Об'єднаних Арабських Еміратів третім розділом врегульовано основні права та свободи, який передусє розділам, що регулюють статус органів державної влади. Правам та обов'язкам підданих присвячено главу третю октройованої Конституції Султанату Оман, яка, у свою чергу, передусє главі, що регулює статус глави держави.

Конституція Катару передбачає, що катарське суспільство базується на справедливості,

свободі, рівності та високій моралі, а держава захищає ці принципи, одночасно всіляко підтримуючи безпеку, стабільність та рівні можливості для всіх [8, с. 164]. Конституція Йорданії закріпила загальнодемократичні права та свободи громадян, зокрема такі, як рівність перед законом, свобода особистості, право на зібрання, створення політичних партій і товариств, свобода думок, віросповідання (ст. 14–17) та ін. Повторимося, що Конституцією Катару передбачено заборону змінювати положення, що стосуються громадянських прав і свобод, окрім як з метою їх розширення (ст. 146) [3].

Конституціями Кувейту, Бахрейну, Катару, Йорданії передбачено повну свободу віросповідання. Зокрема, Конституція Катару (ст. 35) забороняє дискримінацію за релігійною ознакою. У статтях, що стосуються сім'ї та суспільства, відсутні імперативні положення про сповідування ісламу.

Проте в Основному нізамі Саудівської Аравії міститься категорична вимога сповідувати іслам, і фактично не допускається розповсюдження іншої релігії. Така неприйнятність інших релігій суперечить сучасним загальноприйнятим принципам і нормам прав людини та громадянина [8, с. 280]. Немусульманські релігії дозволено тільки серед іноземних працівників, проте будь-які публічні прояви належності до немусульманської релігії (натільні хрести, Біблія тощо) суворо заборонені [9, с. 304]. Ісламська складова Саудівської Аравії виявляється також у тому, що сприяє закріпленню ісламської моралі, культури, етики в суспільній свідомості та поведінці [10, с. 16]. Відповідно до статті 26 Основного нізаму держава захищає права людини згідно з ісламським шари'атом. Указана стаття яскраво демонструє ідеологічно-нормативну основу, основний орієнтир захисту прав підданих та іноземців у державі [9].

Іноземні громадяни, які перебувають в ОАЕ, користуються правами та свободами, закріпленими відповідно до міжнародних договорів, учасницею яких є Федерація; на іноземців розповсюджуються також передбачені в їх положеннях обов'язки (ст. 40) [3].

Останнім часом державне право арабських країн почало визнавати право громадян на судовий захист своїх прав, у тому числі й перед державою. Зокрема, в Катарі право на звернення у суд є невід'ємним правом кожного, воно гарантується та охороняється державою. Парламент Кувейту відповідно до Конституції має право сформувати Постійний комітет з питань скарг громадян; цей комітет має повноваження

одержувати від будь-яких посадових осіб відповіді на такі скарги та інформувати про це осіб, які скаржились [8, с. 178, 198].

Отже, в усіх МАС приписи ісламу впливають на конституційний статус особи, проте межі цього впливу не однакові. На думку А. Муадуді, «іслам установив деякі універсальні, фундаментальні права для кожної людини в силу статусу як людської істоти» [1, с. 119]. Інші вчені вважають, що основні поняття принципів прав людини були введені в іслам з самого початку і що ісламська доктрина прав людини налічує 1400-літню історію [11]. Правам людини надається сакральний, праведний характер, оскільки головні джерела їх походження зводяться до Аллаха [1, с. 119, 212]. Ще однією особливістю ісламської концепції права є розгляд прав людини не як прав індивідуума, а як прав умми в цілому [1, с. 215]. Особиста свобода, дарована людям Аллахом, зокрема свобода індивіда, має подвійний характер та обмежується свободою колективу. Політична участь мусульман у житті держави реалізується через принцип «шура». Рівність членів умми є найважливішим принципом [12, с. 353, 354].

З одного боку, ісламська концепція прав людини ґрунтується на інших джерелах і розроблена з урахуванням власних цінностей, у зв'язку з чим вона певною мірою не відповідає західним уявленням про права людини, а іноді може й суперечити їм [6, с. 33]. З іншого боку, такі принципи, як рівність усіх перед законом, свобода волевиявлення та релігії, здійснення соціальної справедливості, гарантії права на життя, свободу, роботу та інші здійснюються та гарантуються за допомогою ісламу [13, с. 82; 1, с. 216].

Перелік конституційних обов'язків є не дуже широким. Так, відповідно до Конституції Бахрейну безпека нації – це частина безпеки усієї арабської батьківщини, і її захист – священний обов'язок кожного громадянина. Проходження військової служби є почесним для громадян і регулюється законом (ч. 1 ст. 30).

Відповідно до конституцій Кувейту (ст. 47), Катару (ст. 53), Оману (ст. 37) національна оборона є священним обов'язком, а військова служба, що регулюється законом, є справою честі кожного громадянина. Крім того, Конституція Оману (ст. 38) передбачає, що захист національної єдності та охорона державної таємниці є обов'язком, що покладається на кожного громадянина [3].

Закріплено конституціями МАС і обов'язок поважати конституцію та закони держави. Так, обов'язком кожного, хто проживає або тимча-

сово перебуває на території Катару, є повага Конституції, дотримання державних законів, додержання громадського порядку та моралі, національних традицій та загальновизнаних звичаїв (ст. 57). Аналогічне положення закріплено у ст. 40 Конституції Оману. За ст. 44 Конституції ОАЕ повага до Конституції та законів і постанов, що приймаються державними органами на виконання її положень, є обов'язком усіх громадян Федерації.

Передбачено і такий обов'язок як додержання громадського порядку та поваги до суспільної моралі. Наприклад, відповідно до Конституції Кувейту обов'язок додержання громадського порядку та поваги до суспільної моралі є обов'язком усіх жителів Кувейту (ст. 49). Додержання суспільного порядку та моралі є обов'язком, що покладається на всіх, хто проживає в Султанаті (ст. 40 Конституції Оману).

Передбачено також обов'язок захисту державної власності. Так, державна власність недоторканна, її захист є обов'язком кожного громадянина (ст. 17 Конституції Кувейту). Захист громадської власності є обов'язком кожного громадянина (ст. 22 Конституції ОАЕ). Державна власність недоторканна, держава її охороняє, а громадяни та інші особи зобов'язані її захищати (ч. 5 ст. 11 Конституції Оману).

Обов'язок сплачувати податки та збори передбачено конституціями Бахрейну, Кувейту, Йорданії, ОАЕ, Оману. Наприклад, відповідно до п. «а» ст. 15 Конституції Бахрейну податки та збори ґрунтуються на принципі соціальної справедливості, і їх сплата є обов'язком відповідно до закону.

Отже, політико-правова практика забезпечення та захисту прав і свобод людини та громадянина в умовах державних перетворень є перспективним напрямком подальших досліджень.

Висновки. Особливості конституційного статусу особи в монархіях Арабського Сходу полягають у тому, що чинні конституції закріпили широкий перелік принципів, прав, свобод, які часто виходять за межі шаріату, однак їх тлумачення часто обмежується рамками ісламу. Конституційний статус формально виглядає суттєво модернізованим і демократизованим, проте фактично не є таким.

Окремі приклади політико-правової практики свідчать на користь поступового відходження від ісламоцентристського підходу в тлумаченні норм конституцій МАС. Запровадження органів конституційного контролю та практична діяльність цих органів свідчать про

суттєві зміни в розумінні закріплених принципів, прав та свобод.

Слід відзначити досить лаконічний перелік обов'язків громадян у конституціях МАС. Водночас обов'язок додержання громадського порядку та поваги до суспільної моралі більшою мірою стосується поваги до засад ісламу

як державної релігії та основи законодавства. Лише в Основному нізамі Саудівської Аравії міститься категоричне положення про сповідання ісламу і фактично не допускається розповсюдження іншої релігії. Проте конституціями інших монархій даного регіону гарантується свобода віросповідання.

Список бібліографічних посилань

1. Бехруз Х. Исламские традиции права : сб. науч. тр. Одесса : Одес. нац. акад., 2006. 293 с.
2. Сюкияйнен Л. Р. О правовой природе шариата и его взаимодействии с европейским правом // Библиотека Гумер. URL: http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Islam/syk/prav_prir.php (дата звернення: 14.10.2017).
3. Конституции государств Азии: Западная Азия / под ред. Т. Я. Хабриевой ; Ин-т законодательства и сравнит. правоведения при Правительстве Российской Федерации. М. : Норма, 2010. Т. 1. 544 с.
4. Kuwait: Constitutional Court rules against DNA law in move to protect right to privacy // Alkarama : website of a Geneva-based non-governmental human rights organisation. URL: <https://www.alkarama.org/en/articles/kuwait-constitutional-court-rules-against-dna-law-move-protect-right-privacy> (дата звернення: 14.10.2017).
5. Чепульченко Т. О. Права людини в ісламі. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Політологія. Соціологія. Право.* 2011. № 1 (9). С. 99–104.
6. Слюсар К. С. Права людини в мусульманському праві. *Право і суспільство.* 2017. № 1, ч. 2. С. 32–36.
7. Сюкияйнен Л. Р. Ислам и права человека в диалоге культур и религий : моногр. М. : ООО «Садра», 2014. 212 с.
8. Мартынова М. Ю. Основы конституционного (государственного) права стран-членов ОПЕК : учеб. пособие. М. : МГИМО-Университет, 2008. 332 с.
9. Конституції зарубіжних країн : навч. посіб. / за заг. ред. В. О. Серьогіна; В. О. Серьогін, Ю. М. Коломієць, О. В. Марцеляк та ін. Харків : ФІНН, 2009. 664 с.
10. Сапронова М. А. Арабский Восток: власть и конституции : моногр. / МГИМО-Университет. М. : РОССПЭН, 2001. 216 с.
11. Donnelly J. Human Rights and Human Dignity: An Analitic Critique of Non-Western Conception of Human Rigts. *The American Political Science Review.* 1992. Vol. 76, No. 2. P. 303–316. DOI: 10.2307/1961111.
12. Жданов Н. В. Исламская концепция миропорядка : моногр. М. : Междунар. отнош. 2003. 568 с.
13. Сапронова М. А. Политический процесс в арабских странах : учеб. пособие. М. : МГИМО-Университет, 2008. 320 с.

Надійшла до редколегії 01.11.2017

ГРИШКО Л. Н. ОСОБЕННОСТИ КОНСТИТУЦИОННОГО СТАТУСА ЛИЧНОСТИ В МОНАРХИЯХ АРАБСКОГО ВОСТОКА

На основе действующих конституций монархий Арабского Востока и политико-правовой практики продемонстрированы особенности закрепления прав, свобод и обязанностей граждан (подданных). Сделан вывод о том, что конституционный статус личности в этих государствах только формально выглядит существенно модернизированным и демократизированным, однако фактически таким не является. В то же время приведены примеры деятельности органов конституционной юстиции, свидетельствующие о существенных изменениях в понимании закреплённых принципов, прав и свобод.

Ключевые слова: конституционные принципы, правовой статус личности, права и свободы граждан, обязанности граждан, исламская концепция прав человека, западная концепция прав человека.

GRYSHKO L. M. FEATURES OF THE CONSTITUTIONAL STATUS OF A PERSON IN MONARCHIES OF THE ARAB EAST

The author of the article observes that the issues of consolidating Islam as a state religion and the main source of legislation in combination with the fixing at the constitutional level of the “Western” concept of human rights is largely out of the question. Since the traditional norms of the state religion – Islam are seriously influenced by the constitutional rights and freedoms of the monarchy of the Arab East, it is unequivocally possible to affirm the purely “European modernization” in this area. Considering this, one should pay attention to a number of features of the constitutional status of a person in these states.

On the basis of the current constitutions of the monarchies of the Arab East and political and legal practice the author has demonstrated the features of consolidation of the rights, freedoms and duties of citizens (subjects). It has been concluded that the peculiarities of the constitutional status of a person in the monarchies of the Arab East are that the existing constitutions have consolidated a wide

range of principles, rights, freedoms that often go beyond Shariah, but their interpretation is often limited to Islam. The constitutional status appears formally to be substantially upgraded and democratized, but in fact it is not.

At the same time, the author of the article provides examples of the activities of the agencies of constitutional justice, which testify to significant changes in the understanding of the established principles, rights and freedoms. The implementation of the agencies of constitutional control and the practical activities of these agencies indicate about significant changes in the understanding of the established principles, rights and freedoms.

It should be noted quite a concise list of duties of citizens in these states. At the same time, the duty to observe public order and respect for public morality more closely concerns the respect for the principles of Islam as the state religion and the basis of legislation. Only in the Basic Nizami of Saudi Arabia contains a categorical provision on the practice of Islam and, in fact, it is not permitted to spread another religion. However, the constitutions of other monarchies of this region guarantee freedom of religion.

Keywords: *constitutional principles, legal status of a person, rights and freedoms of citizens, duties of citizens, Islamic concept of human rights, Western concept of human rights.*
